

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ ЧЕЧЕНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ
УЧРЕЖДЕНИЕ «ЦЕНТР ОБРАЗОВАНИЯ г. ГУДЕРМЕС»**

Приложение ООП СОО

**Рабочая программа
учебного предмета
«Чеченская литература»**

Уровень: СОО

Срок освоения программы: 2 года

2023-2024 учебный год

**Пачхьалкхан бюджетни йукъардешаран учреждени
«Гуьмса-г1алин юкъардешаран кхерч»**

**Нохчийн литературин белхан программа
(10-11 –г1ий классаш)**

2023 – 2024 дешаран шо

Нохчийн литературин 10– 11-чуй классашна лерина программа

ДОВЗИЙТАРАН КЕХАТ

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт а, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу бахъано хьелаш кхуллу цуьнан Iалашбаран а, кхиоран эшар. 5-9 классашкахь «Ненан мотт а, ненан меттан литература а» предметан декъахь хьобхуш йу ненан (нохчийн) меттан литература санна, иза хьажийна йу дешархойн интеллектуале-довзаран, коммуникативе, исбаьхьаллин-эстетикин похIмаш кхио а, коьрта гIиллакхе-этикин кхетам кхолла а, личностана нохчийн къоман культура марзIан а.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет – иза беран интеллектуале а, гIиллакхе-этикин а кхиаран тIегIа къастаден гуманитарни дешарх коьрта предмет йу. Литературин дешаро аьтто бо йешаран маьIна а девзаш, литература Iаморо шегахь къонахчун амал кхияой а хууш, шен дуньенхьежамна дашца а, йозанца а бух бало а хууш, адамца а, йукъараллица а йаза хууш йолу кхетаме личность кхио.

Программо чулоцу кхеторан кехат а, предмет карайерзоран кхочушдан лору жамIаш а, предметан чулацам а, программин хIора дакъа карадерзо билгалдаьхначу сахьташца йолу тематикин планировани а, урокал арахьарчу гIуллакхдаран план а.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Литература уггар эвсаре гIирс бу шен кхачаме стаг хила (ша шен кхето, ша шен кхио), гонахьарчу хиламийн хьелашца тарвала, иштта кхоллараллин жигараллин стимулятор а йу.

Ненан меттан литература Iаморо дIалоцу личность кхиоран процессехь коьрта меттиг, иштта Iаморо аьтто бо цуьнгахь къонахалла, гIиллакхе амал, кхоллараллин похIма кхиорехь, нохчийн халкъан дахаран философи йовзарехь а, карайерзорехь а, иштта доккха гIо до къоначу тIаьхьене къоман исторически зераш дIакховдорехь а. Билгал йолу Iалашонаш кхочушIаран дешаран материал вовшахтоьхна гуманизман критерешца, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллашца, пайдаэцархьама тIекхача йиш хиларца, актуале хиларца, поликультурица, ламасталлин классика а, вайзаманан литература а цхьаьнайарца, тематикин а, жанрийн тайпа башх-башха хиларца догIуш ма-хиллара.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Iаморо таронаш кхуллу дешархочун дешнийн база шорIан, церан къамелан культура, коммуникативни а, тайп-тайпана культурийн компетенцеш а кхио.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» курсан чулацам хьажийна бу дешархойн нохчийн литературин хьашташ кхочушдан, уьш нохчийн къоман культурина тIекхиарехь а, шеца иза IалашIарехь а шатайпана эстетикин гIирсаш хиларе terra.

Дешархошна дешар Iамор коьрта долчу декъана оьрсийн маттахь дIахьучу йукъардешаран учрежденешкахь ненан мотт санна нохчийн мотт Iаморехь, нохчийн литература – иза дешаран предмет йу, нохчийн къоман исторех а, культурех а, ламастех а хаарш схьаэца а, довза а таро луш, иштта иза культурийн шатайпана йаздархочун кхолларалла толлуш долу дакъа ду, кхечу кепара аьлча, шеца цхьаьна эстетикин гIуллакхдар а долу, йозанан къамелан гIуллакхдар ду; нохчийн литература тIехьажийна йу Iилманан агIонхьара дуньне довзарна а, иштта дешнийн кхоллараллин говзарийн мотт бовзарна а, йешаран культурийн йукъара башхаллаш карайерзорна а, литературин говзарех кхетарна а, дашца шен амал билгалйаккхарна а, иза, исбаьхьаллин литературас ша-тайпанчу маттахь дубийций хайитарх кхетам кхолла а, ткъа литературин мотт йукъарчу меттан шолгIа система санна бу, цо кхуллу личностан синхаамийн дакъа, цуьнгахь ойланца хIуманан кеп хIотто а, ассоциаци йало а, логически ойла йан а, дешаран предмет

хъажийна йу оцу дешаран предметехула кхочушхуьлу тӀаьхьенера тӀаьхьене нохчийн, оьрсийн, дуьненан культурин обздангаллин а, эстетикин а ламасташ дӀакховдор.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ ӀАМОРАН ӀАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Ӏаморо кхочушийн йеза роӀера Ӏалашонаш:

- нохчийн литературехь эстетикин агӀонхъара кхеташ болу гуманистически дуьненхьежам, Россин йукъара гражданин кхетам а, къоман синкхетам а, патриотан дог-ойла а йолуш, дукха къаьмнаш долчу Россин халкъех шен халкъ хиларх дозалла а хеташ йолу амал личностехь кхиор.

- нохчийн литература йовза лааран дог дар кхоллар, нохчийн къоман ширачу заманера схьайогӀу культура мехалла хетар кхиор, дешархо шен къоман мотт а, культура а Ӏаморан кха тӀе ваккхар, къоман культурин тӀаьхьалонна йукъавалор.

- къоначу тӀаьхьенехь дӀайахначуй, карарчуй, йогӀур йолчуй заманийн уьйр ларийан йезаш хиларан кхетам кхиор а, нохчийн къоман культура ларйарехь жобпалле хилар кхоллар;

- дукха къаьмнаш долчу Россин пачхьалкхехь личностана кхиаме социализаци а, ша шегяхь стогалла кхиорна обшу интеллектуале а, кхоллараллин а таронаш кхийайар.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет тӀехъажийна роӀера хьесапаш кхочушдан:

- тӀаьхьенера тӀаьхьене историко-культурни, обздангаллин, гӀиллакхийн мехаллаш дӀакховдоран хьокъехь ненан меттан нохчийн литературин маӀӀнех кхетар;

- ненан меттан нохчийн литературин историца йолу уьйр къастор, нохчийн литературехь йолу къоман ша-тайпана синьобздангаллин а, материальни а нохчийн къоман культурин исбаьхьаллин шорталлех кхетам кхоллар;

- Россин Федерацин кхидолчу къаьмнийн литературин контекстехь нохчийн литература а кхуьу хилам санна цунах хаарш эцар; уьш вовшийн эр;

- нохчийн литературина бухе диллина культурин а, обздангаллин а маӀӀна билгалдаккхар; йешначун хьокъехь мах хадош а, шена хетарг олуш а барта а, йозанца а къамел дан хаар;

- Ӏер-дахарехь а, дешаран процессехь а нохчийн литературех пайдаэца хаар кхоллар;

- шен мукъачу хенахь йешарна ханна план хӀоттор, нохчийн маттахь шена хазахета йешаран говзарш мехала хетар къастор а, бух балор а;

- нохчийн литературин говзарш системехь йешарца дуьне довза а, дуьненахь ша дӀалоцу меттиг къасто а, адаман а, йукъараллин а йукъаметтигаллин гармонизаци латторан а хьашташ кхоллар;

- хаамийн хьостанашца болх бан хаар кхиор, Интернетера а, иштта кхийолчу хьостанашкара хаамашна презентаци йар а, кечйар а.

ДЕШАРАН ПЛАНЕХЬ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан программа хӀоттийна Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан коьртачу йукъарчу дешаран программы буха тӀехь, иза лерина йу дешаран 134 сахьтана (10 кл. – 68 с., 11 кл. – 66 с.).

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

Дешаран предметан чулацамо шена йукъалоцу литературин говзарийн а, церан авторийн а гайтар, иштта тематикин блокаш а: «XX-чу бӀешеран хьалхарчу эхан нохчийн литература», «XX-чу бӀешеран шолгӀачу эхан нохчийн литература», «XXI-ра бӀешо долалучу муьран нохчийн литература», «Кхечу къаьмнийн литература».

ТЕМАТИКИН БЛОКАШ

10 КЛАСС

XX-чу бешеран хьалхарчу эхан нохчийн литература

Арсанов С-Б.А. «Маца девза доттагГалла» роман.

Мамакаев М.А. Стихотворенеш «Тулгаша а дуйцу», «Даймахке», «Зама», роман «Зеламха» (романан дакъош).

Гадаев М-С.Г. Стихотворенеш «Даймахке сатийсар», «Дай баьхна латта», «Генара кехат», «Цен-Берд».

Гайсултанов I.Э. Исторически повесть «Александр Чеченский».

Эдилов Х-М.Э. Поэма «Сийлаха».

XX-чу бешеран шолгIачу эхан нохчийн литература

Абдулаев Л.Ш. Стихотворенеш «Весет», «Диканиг хьахадан кхоьру со ...».

Яралиев Ю.С-I. Стихотворенеш «Гиллакх», «Лулахо, ладогIал цкъа...».

Бексултанов М.Э. Повесть «Дахаран хин генара бердаш».

Ахмадов М.М. Пьеса «Лаьмнел а лекха».

Эльсанов И.И. Повесть «ЦегIачу декхнийн боьлак».

Бисултанов А.Д. Стихотворенеш «Нохчийчоь», «Нана».

XXI-ра бешо долалучу муьран нохчийн литература

Ящуркаев С.С-I. Стихотворенеш «Самах ду, гIенах ду», «Дагахьбалламаш, дагалецамаш».

Исмаилов А.Т. Стихотворенеш «ВогIура воккха стаг», «Кхийра кхаба».

Цуруев Шарипан дахар, кхолларалла. Стихотворенеш «Нохчийчоьне», «Йисалахь, Нохчийчоь».

11 КЛАСС

Довзийтар

XX -чу бешеран хьалхарчу эхехь нохчийн литература кхиаран башхаллаш.

XX -чу бешеран шолгIачу эхехь нохчийн литература кхиаран башхаллаш.

XXI -чу бешеран йуьххьехь нохчийн литература кхиар.

Литературин родаш. Исбаьхьаллин васт (художественный образ).

Сюжетах а, композицих а кхетамбалар. Драматурги.

XX-чу бешеран хьалхарчу эхехь нохчийн литература

Исаева Мареман дахар а, кхолларалла а. «Ирсан орам» романан дакъош.

Айдамиров Абузаран дахар а, кхолларалла а. «Йеха буйсанаш» роман.

Ахматова Раисин «Хуур дац, кхолламо хIун кечдо вайна...», «Даймахке», «Нене», «Сан йурт» стихотворенеш. «Дагалецамийн новкъа» – автобиографически поэма.

Сулейманов Ахмадан «Берд», «Дог дохден це» стихотворени. «Ламанан хьостанаш», «Батто сагатдо» стихотворенеш.

XX-чу бешеран шолгIачу эхехь нохчийн литература

Арсанукаев Шайхин «Весет», «Нагахь хьан гIо оьшуш» стихотворенеш. «Гиний шуна?» стихотворени. «Дицдина илли», «Ненан мотт» стихотворенеш. «Кхолламан сизаш» стихашкаьх роман. «Нийсонна гимн» стихотворени.

Рашидов Шаидан «Баланах дуьзна дог» стихотворени. «Пондар боьлху» стихотворен. «Аружа» – исторически хиллачийн буха тIехь йазийна поэма.

Гацаев Саъидан «Йише Маржане», «Хабий хьуна, Фирдоуси стихотворенеш. «Хатта хьайна Саадига», «Цкъа а дац ойла къуьйлуш» стихотворенеш. «Хийла нохчийн кІант», «БІаьсте хир йу- бІаьсте, бІаьсте!..» стихотворенеш.

Ахмадов Мусан «Нохчийн махкахь, нохчийн маттахь» стихотворени. «Зингатиин барз ма бохабелахь» повесть.

Дикаев Мохьмадан «Нохчийн хІусам», «Стегаг цІе», «Суна лаьа» стихотворенеш

Бексултанов Мусан «Іаьржа бІаьрг», «Хьалхара парта», «Корталин Хантоти» дийцарш.

Шайхиев Іалвадин «Стаг велча, йуьртахь зударий боьлху», «Аса а ма лайна» стихотворенеш. «Дерачу кхолламан кхиэл» – стихашца йазйина повесть.

Алиев Папуран «Кьонахийн зама», «ХІун лозу хьан, Нохчийчов?» стихотворенеш. «Кьонахе», «ДоІа» стихотворенеш.

XXI-чу бІешеран хьалхарчу шерийн нохчийн литература

Ибрагимов Канта. Роман «Берийн дуьне».

Кхечу къаьмнийн литература

Александр Казбегин «Элиса» повесть

Кулиев Кайсын «Хиндолчунна аьлла байташ», «ТІуьначу лаьттан цинц къуьйлу» стихотворенеш.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМІАШ

Кьортачу школехь «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет Іамор хьажийна ду дешархой роІера личностни а, метапредметни а, предметни жамІашка кхачарна.

ЛИЧНОСТНИ ЖАМІАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программин личностни жамІаш кьортачу йукьарчу дешаран тІегІанехь кхочушхуьлу дешаран а, кхетош-кхиоран а болх дешаран организацехь цхьаьна дІабахьарца. Болх дІабахьар кхочушдо Россин социокультурни а, синьобздангаллин а ламасталлин мехаллашца догІуш ма-хиллара. И мехаллаш йукьараллин бакьонаша кьобалийна тІе а эцна, цара аьтто бо шен дуьне довзар а, ша шен кхетош-кхиор а лакхадаккхарехь.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программа карайерзоран личностни жамІаш кьортачу йукьарчу дешаран тІегІанехь декхарийлахь ду дешархошна, дикачу мехаллах пайда а оьцуш, куьйгалла а хилла дІахІитта, шайн гІуллакхдарехь гулдина зераш шордан а, церан буха тІехь кхетош-кхиоран гІуллакхдаран хьежамаш кхолла а, цу йукьахь кху декьахь а:

• гражданаьлла кхетош-кхиоран:

гражданинан декхарш а, цуьннан бакьонаш а кхочушйан кийча хилар, бакьонаш а, машар а, кхечу адаман законан бакьонаш ларар; доьзалан, йукьарчу кьортачу дешаран программаш кхочушйечу дешаран организацин, меттигерчу йукьараллин, хьомсарчу мехкан, пачхьалкхан дахарехь жигара дакъалацар; цхьана а кепара эсктремизм, дискриминаци тІецалацар; адаман дахарехь тайп-тайпана социале институташа дІалоцучу меттигах кхетах хилар; гражданинан кьортачу бакьонех, машарх, декхарх лаьцна хьежам хилар, социале норманаш а, личностни йукьаметтигаллин бакьонаш а йовзар; коррупцина дуьхьало йан кийча хилар; тайп-тайпана

Гуллакхдар нахаца цхъаьна дан хууш хилар, дешархой шаьш дечу урхаллехь дакъалаца кийча хилар, гуманитарни гуллакхаллехь (волонтералла, нахана го дар,) дакъа лоцуш хилар а.

- **патриотийн кхетош-кхиоран:**

дуккха а къаьмнаш долчу йукъараллехь Россин гражданин хилар дозалла хетар, ненан мотт Iамор, Россин Федерацин а, шен къоман а, Россин къаьмнийн а истори, культура йовза лууш хилар, шен Даймехкан мехаллаш доккха хIума хеташ хилар: Илманан, искусствон, спортан, технологин, тIеман а, белхан а хьуьнарш мехала хетар; Россин символаш, пачхьалкхан деза денош, исторически а, Iаламан тIаьхьалонаш, памятникаш, хьомечу пачхьалкхехь дехачу къаьмнийн ламасташ ларар, синьобздангаллин кхетош-кхиор: синмехаллаш харжа оьшучохь а, обздангалла харжа эшар нисделлачу хьолехь а нийса харжам бар, шен леларан нийса мах хадо хаар а, нехан леларан мах хадо хаар а, харц леларшна резацахилар; личность индивидаца а, йукъараллица а маьрша, жобпалле хилар.

- **синьобздангаллин кхетош-кхиоран:**

искусствон башх-башха тайпанаш а, шен къоман а, кхечу къаьмнийн а ламасташна, кхоллараллина а битаме хилар, искусствон синхааме тIеIаткъамах кхеташ хилар, исбаьхьа культура ладаме хетар, Даймехкан а, дуьненан искусствон мехаллехь кхеташ хилар, этносийн культурин ламасташ а, халкъан кхолларалла а маьIне хетар, тайп-тайпанчу искусствощкахь шен меттиг каро хьажар а.

- **физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийн хьал а кхиоран:**

дахаран мехаллехь кхетар, шен могошалла ларйар, могошалла ларйеш дахар нисдар (пайде хIума йаар, гигиена ларйар, садаIаран а, белхан а хенан раж ларйар, спорте лелаш йа физкультура йеш хилар); вуон хIуманаш лелор дитар (къаьркъа малар, наркотикаш лелор, тонка озар), иштта кхийолу дегIан а, синан а могошалла талхош йолу хIуманаш цалелор; кхерамазаллин бакьонаш ларйар, иштта интернет-машанашкахь а кхерамазаллин бакьонаш ларйар, стресс хила тарлун хьелашна марзвалар, хийцалучу социале а, хаамийн а, Iаламан а хьелашна а кийча хилар, иштта цу хьокъехь шен дахаран зерех пайда а оьцуш, кхин дIа а шен Iалашонашка дIаэхар;

шена а, кхечарна а бехк билла сиха цавалар;

шен синхаамаш шагехь сацо хаар, кхечеран синхаамийн хьолах кхетар;

стаг гIалат волуш хуьлуш хилар хаар а, шен гIалаташ тIелаца хаар, уьш нисдан хьажар.

- **къинхьегаме кхетош-кхиоран:**

хьалхахIиттийна декъарш кхочушдан Iалашонца жигара дакъалацар (добзалехь, гIалин, кIоштан йукъардешаран дешаран организацехь), йукъараллин а, технологически а гуллакх а, болх а дIаболо, дIахIотто хаар, тайп-тайпана гуллакхаллин план хIотто а, иза кхочушйан а Iамар, тайп-тайпана къинхьегаман корматаллаш Iамор, корматаллин йукъараллехь дIатарвала, ваза.

- **экологин кхетош-кхиоран:**

йукъараллин а, Iаламан а, Илманийн а хааршна тIе а тевжаш, гонахьарчу Iаламан хьокъехь хьалхахIуьтту хьесапаш кхочушдан, гонахьарчу Iаламан пайдехь хин долу гуллакхаш дIадахьа план хIоттор, экологин культурин тIегIа лакхадаккхар, экологин кIорггера проблемаш йовзар, уьш кхочушйан некъаш лахар, гонахьара Iалам бехдийр долу белхашна дуьхьал жигара дакъалацар, Iаламан, технологин, йукъараллин йукъарлехь зIе

латтош волу гражданинан маъИна довзар, экологин хъежамашна лерина гІуллакхаллехъ жигара дакъалацар.

- **Илманан мехаллех кхетам:**

вайзаманан Илманан системехъ адам а, Іалам а, йукъаралла а кхиар толлучу хъежамашна тІе а тевжаш, адаман Іаламца а, йукъараллица а йолу зІенаш а, дуьне довзаран гІирс санна меттан а, йешаран а культура карайерзор, талламаш бар Іамар, таллабийн зерийн ойлайар, талламаш ша а, коллективана а йукъахъ дІабахъар.

Йукъараллин а, Іаламан а хийцалучу хъелашна дешархо марзварехъ кхачойеш йолу личностни жамІаш:

добшучара йукъараллин зераш карадерзор, шен хене хъаьжжана, йукъараллехъ леларан бакъонаш, норманаш, йукъараллин дахаран кепаш, тобанашкахъ, йукъараллашкахъ а, цу хъокъехъ доьзалехъ нийса леларан коьрта йукъараллин меттиг къасто хаар;

билгалдоцчу хъелашкахъ, кхечеран зерашна, хааршна виллина хиларца добшучаьргахъ зІе латторан хъуьнар хилар;

билгалдоцчу хъелашкахъ, шен компетенцин тІегІа лакхадаккхаран хъуьнар кхиор, ткъа иза кхочушдархъама практически гІуллакхехула а, цуьнца цхъаьна кхечу адамашка а хъоьжуш Іамар, церан керлачу хааршна тІекхиар;

васташ билгалдахар а, уьш вовшахъэр, керла хаарш карадерзор, цуьнца цхъаьна идейн, кхетамийн формулировка йан хаар, объектех, хиламех гипотезаш кхолла хууш хилар, шен хаарийн дефицитех кхетар, шен компетенцин тІегІа довзар, шен кхиаран план хІотто хаар;

коьртачу кхетамех, терминех, чІагІделлачу кхиаран концепцин декъехъ болчу кхетамех оьшург къасто хаар;

Іаламца, йукъараллин, экономикаин йукъаметтиган анализ йар, и йукъаметтигаш къастор; гонахъарчу Іаламан бечу тІеІаткъамна чот а йеш, Іалашонашна тІекхочуш а, декхарш кхочушдеш а, шен гІуллакхийн, белхийн мах хадо хаар;

дешархошкахъ стрессийн ситуацешкахъ боха ца боха Іамор, хуьлучу хийцамийн а, церан тІаьхъенех нийса мах хадо Іамор, стрессийн ситуацешна дуьхъало йан йезаш хилар, стрессийн ситуацин мах хадо хаар, йуьхъарлаьцна гІуллакхашна, хъелашка хъаьжжина, корректировка йан хаар, йуьхъарлаьцначу гІуллакхехъ кхиамаш ца хилахъ а, воха а ца вухуш, кийча хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМІАШ

Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор:

Коьрта маъИнийн дараш:

объектийн (хиламийн) билгалйолу билгалонаш Іорайахар а, къастор а;

классификацин ладам боллу билгалонаш а билгалйаха, йечу анализан жамІ даран а, дустаран а. критерешна а бух бало;

хьалха хІиттийнчу декхаршка хъаьжжана, къастайечу факташкахъ хила догІурш а, бІостанехъ дерг а билгалдаккха, тергоне эцнарш гайтийта а, хила догІурш а, бІостанехъ дерг а Іорадаккхаран критереш йало;

хьалхахІоттийнчу декхарна оьшучу хаамийн дефециташ къастор;

хиламаш а, процессаш а Іаморехъ бахъанин-талламан уьйраш къастор, дедуктивни а, индуктивни а ойланехъ сецначарах пайда а оьцуш жамІ дар, аналогика догІуш ойланехъ сецначун жамІ дар, вовшашца уьйр йолчарах гипотезийн формулировка йар;

дешаран шардаран кхочушдан шен лаамехъ некъ лахар (масех вариант вовшах йустар, уггаре гІолехъ йерг харжархъама).

Бухера талламан дараш:

довзаран талламан гIирс санна хаттарех пайдаэцар;
догIуш доллу хаттарш хIиттор, шен лаамехь лобхучу хаамашна жоп лахар;
шена хетачух лабцна гипотезин формулировка йар, шен хетачун аргументаци йалор;
ша хIоттийнчу планаца талламаш бар, чолхе йоцу эксперимент дIайахьар, талламан
объектан башхаллаш билгалйахар, объектийн йукъара бахъанин-талламан уйраш къастор

Таллам барехь (экспериментехь) схьахиллачу хаамийн бакъхиларх пайдэцаран мах
хадор;

дIабаьхьначу таллабийн хиллачу зерийн жамIийн ша формулировка йар, хиллачу
жамIийн бакъхиларан мах хадоран гIирс бевзаш хилар;

процессаш, хиламаш, церан тIаьхьалонна хила тарлучу кхиаран прогноз йар, ишттачу а,
царах терачу ситуацешкахь шен хетарг къасто, керлачу хьелашкахь а, контекстехь а церан
кхиаран хетарг хьалха таттар;

Информацица болх бар:

хьалха хIиттийна дешаран декхарш а, тIейихкина критереш а кхочушийн хьостанашкара
информаци, хаам лохуш тайп-тайпана некъех, гIирсех пайдаэца, харжа, анализ йан,
системизаци йан, башх-башха информацийн тайпанийн, гайтаран кепийн интерпретаци йан,

цхьаьна йогIу аргументаш лаха (цхьа верси, идей бакъйеш йа харцйеш), шен лаамехь
информаци дIагайта йогIуш йоллу кеп харжа, чолхе йоцучу схемашца, диаграммашца, йа
кхечу кепара графикаца кхочушдечу шардаран иллюстраци йан;

хьехархоша къастийнчу критерешца, йа шен лаамца формулировка йина информаци
тешаме хилар къасто;

информаци эвсаре дагахь латто а, системизаци йан а.

Дешаран универсале, коммуникативе дараиш карадерзор:

Къамел дар: хетачух кхета а, хетачун формулировка йан, Iалашоне а, къамел даран
хьелашка хьаьжжана, эмоцеш гайтар, шена хетарг барта аларца а, йозанан текташкахь а
дIагайта, къамел даран невербале гIирсаш бовза, социале билгалонийн маьIнех кхетар,
Iотбаккхаме хьелаш кхуллу таронаш йовза, Iотбаккхамаш кIадбан, бартбан, кхечеран Iалашонех
кхеташ хила, шеца къамел дечуьнца ларам хила, оздачу кепехь шена нийса цахетачун
формулировка йар, къамел дечу йукъана догIуш доллу хаттарш хIиттор, шен лаамехь къамел
даран формат харжа, аудиторин башхалле хьаьжжана, къамелана презентаци йан, цуьнга
хьаьжжана, барта а, йозанан а текстийн гайтаран материал хIоттор.

Шен лаамехь гIуллакх дIадахьар: билгал йолу проблема кхочушийеш болх ша беш а, йа
тобанна йукъахь беш а, гIолехь долчух кхета а, пайдаэца а, хьалха хIоттийна Iалашо
кхочушийарехь тобанца кхочушийн йезаш хиларан бух бало, цхьаьна дечу гIуллакхан Iалашо
тIеэца, и кхочушийн дараш тобанца билгалдаха, шайна йукъахь болх дIасабекъа, бартбан,
процесс а, жамIаш а дийцаре дан, масех адамна хетачун йукъара маьIна даккха, куьйгалла дан
кийча хила, тIедахкарш кхочушдан, муьтIахь хила, цхьаьна бечу белхан дIахIоттаран план
хIотто, цу балха йукъахь хIораннан меттиг къасто, белхан Iалашонаш вовшашна йукъахь,
хIораннан тароне хьаьжжана, дIасайекъа, тобанан декъашхошца белхан Iалашонаш йийцаре
йан, шен белхан дакъа кхочушдан, ша биначу белхан мехалла къасто, белхан йуьхьца
кхочушилла доллу жамI дуста, белхан жобпалле дакъа схьаэца, тобанна хьалха жоп дала кийча
хила.

Дешаран универсале, регулятиве дараиш карадерзор:

Ша шен кьепе хЮттор: дахаран а, дешаран а хьелашкахь нислун проблемаш кьасто, сацам тЕлоцуш тайп-тайпана некъаш билгалбаха, шардар кхочушдан шен лаамехь алгоритм харжа, дешаран шардар кхочушдан некъ харжа, ша кхийдайечу вариантшна аргументацеш йало, Iамочу объектх хийначу керлачу хаарийн хьесап а деш, кхийдайечу алгоритмана корректировка йан, харжам бан, бинчу сацамна жьопалле хила.

Ша шен терго латтор: ша шена терго латторан некъаш карадерзо, ша шена мотиваци йан, хьолана богIуш боллу мах хадо, хьал хийца план кховдо, дешаран шардар кхочушдеш, халонийн контекст лара а, халонашна сема хила, хийцалучу хьелашка хьабжжана, шен сацамна адаптаци йан, кхочушхиллачу (кхочуш ца хиллачу) жамIийн бахьанаш кхето хаа, хиллачу зерийн мах хадо, хиллачу хьолехь пайде дерг кьасто, керлачу хьелашка хьабжжана, гIуллакхаллин йукъа коррективаш йало, гIалаташ кьасто, Iалашонан а, хьолан а жамIца богIу мах хадо.

Эмоциале интеллект: шен а, кхечеран а эмоцеш кьасто а, йийца а, царна урхалла дан, эмоцеш билгалйаха, эмоцеш хиларан бахьанин анализ йан, ша кхечу стеган метта хЮтто, кхечун бахьанех, Iалашонах кхета, эмоцеш гайтаран некъан урхалла дан.

Шех а, кхечарах а кхетар: кхечу стагах кхета, цуьнан хетачун ойла йан, гIалат вала / йала шен бакьо хила, изза бакьо кхечун йуйла хаа, ша долу хIума тергонехь латто йиш йоций хаа.

ПРЕДМЕТАН ЖАМIАШ

«Ненан меттан (нохчийн) литература» дешаран предметехула йолчу белхан программа карайерзоран предметан жамIаша гайта деза:

1) кхин дIа шен кхиарехь ненан меттан литература йешаран а, Iаморан а ладамаллех кхетар; хЮкху дуьнен чохь ша вовзаран а, дуьнедовзаран а гIирс санна систематически йешар оьшуш хиларан хьашташ кхоллар, адаман а, йукъараллин а йукъаметтиг тайар, массо а агIор диалог йар;

2) ненан меттан литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхьа мехалла хиларх, дахар довзаран шатайпа некъ хиларх кхетар;

3) культурин самоидентификаци латтор, шен къоман культурин тоьлла говзарш Iаморан буха тIехь ненан мотт Iаморан коммуникативни-эстетикин таронех кхетар;

4) шена хетарг аргументашца дIаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахь йозанца а, обздангаллех вуьззина квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахь, хIуманан хьесап доккхуш, къамел дан Iамор, йешнарг йийцаре йечохь дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хЮттор;

5) тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Iамо кхиор;

6) Илманан а, гIуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш кьасто Iамар, йешначун критически мах хадо а, анализ йан а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтинчу дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар;

ЖамI: доьшуш верг кхета йешаран маьIналлех а, ладамаллех а, йешарна а марзло, тайп-тайпана говзарш йешаран зедалар хуьлу.

Нохчийн литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхьа мехалла хиларх, дахар довзаран шатайпа некъ хиларх кхетар.

ЖамI: доьшуш верг кхеташ хуьлу нохчийн литературехь къабста нохчийн къоман менталитет, цуьнан истори, дуьненах кхетар, литературо адаман дахаран оьшу коьрта маьIнаш довзуйтий а.

Нохчийн фольклоран а, кхечу халкъийн фольклоран а, XX бешаран нохчийн йаздархойн, XXI бешаран йуьххьерчу йаздархойн литературин а, Россин халкъийн литературин а Иамийнчу говзариин коьртачу проблемах кхетар, литературин вастех кхетар, эстетически хьежам кхоллар, литературин исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гирсаш бевзаш хилар, оздангаллехь ша къастор, Россин халкъан культуриин говзариин а, нохчийн халкъан культуриин а, дуьненан кхечу къаьмнийн, дуьненан культуриин а говзарш Иаморехь нохчийн меттан таронаш кезиг цахиларх кхетар а.

ЖамI: адамийн йукъара проблемаш йовзарехь зедалар хуьлу доьшуш волчунна, нохчийн литературин меттан таронех пайдаоьцуш, и проблемаш йийца а Iема.

Литературиин говзаршна анализ йан хаар, уьш муьлхачу жанрийн тайпанех йу къасто хаар, литературин говзаран теманех а, идея а, гиллакхе пафосах кхета а, кхолла а, турпалхойн амалш билгалйаха, цхьана йа масех говзариин турпалш вовшашца дуьхьалхIотто, тексташна йукъара цитатех а, нохчийн меттан суртхIотторан гирсех а пайдаоьцуш, прозийн говзариин йа церан дакъош схьадийца хаар, ладоьгIначу а, йешначу а текстех лаьцначу хаттаршна жоп далар, тайп-тайпанчу аларийн барта монолог йан, диалог дIайахьа, нохчийн литературин шена хета маххадор, шена хетарг аргументашца дIаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкхьа йозанца а, оздангаллех вьуззина квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахь, хIуманан хьесап доккхуш, къамел дан Иамор, йешнарг йийцаре йечохь дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хIоттор;

ЖамI: доьшуш волчунна карадоьрзу литературин говзариин анализ йар а, интерпретаци йар а, къамелаца и дIахIотто а, шена хетачунна аргументаци йан а, шениг чекхдаккха хаа а, ша йеша леринчу литературин го къасто а.

Тайп-тайпана этнокультуриин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхета Иамор кхиор; литературин говзариин эпохаца йолчу зIенех кхетар, цо шена чукьуйлу оздангаллин мехаллаш билгалйахар, нохчийн а, оьрсийн а литературин, культуриин синьоздангаллин мехаллашна тIаьхьа вазар/йазар а, Иамийнчу литературин говзаршна шениг (цкъацкъа) интерпретаци йар.

ЖамI: доьшуш верг Iема нохчийн литературин а, нохчийн матте гочийнчу а говзарех кхета.

Тайп-тайпана литературин жанрийн говзарш барта схьайийцарх кхетар а, Иамийнчу говзариин тематикица йоьзна сочиненеш, изложенеш йазйар а, кхоллараллин цIера белхаш йаздар а, литературин а, культуриин а теманашна рефераташ йазйар, говзаршкхьа сюжетан элементаш, композици, исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гирсаш къастор а, говзаран идейн-исбаьхьаллин чулацам белларехь долчу церан маьIнех кхетар (филологин агIонгахьара анализ йаран элементаш), литературин говзаран анализ йарехь литературоведчески терминологи йевзаш хилар, авторан позицех кхетар, Iилманан а, гIуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Иамар, йешначун критически мах хадо а, анализ йан а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар.

ЖамI: доьшуш волчо карадерзадо, маьIна а доккхуш, диканиг къастош, йешар, текстах кхета, кхечу тайпанийн текстех къасто Iема, интеллектуальни ойла йарца йешаран хьокьехь хиллачу дуьххьарлера синхаамашка йухахьажар.

Классийн предметийн жамIаш

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

10 КЛАСС

• Россин кхидолчу къаьмнийн культуруешца йолчу диалоган контекстехь нохчийн къоман оздангаллин мах хадо таро лун нохчийн халкъан а, литературин а туьйранийн, кичанийн проблематика билгалйаккхар, говзаршкахь Даймахках а, Iаламах а лаьцна чукъуьйлу ойланехь нохчийн къоман культуруин а, оздангаллин а коьртачу мехаллах кхетар.

• нохчийн къоман амалх, «йахь», «сий», «Даймохк безар», «баккхийнаш ларар», царах терра долу нохчийн къоман гIиллакх-оздангаллин координатех долу кхийолчу мехаллах а, нохчийн меттан а, ненан меттан къамелан хазнех йуьхьанцара кхетам хила,

• проектни-талламан гIуллакхалла дIадахьа говзалла хила, цуьнан жамIаш дIадовзийта а, тайп-тайпана информацийн хьостанашца болх бан коьрта хаарш хила а, царна презентаци йан говзалла хила а.

• нохчийн къоман амалх, «йахь», «сий», «Даймохк безар», «баккхийнаш ларар», царах терра долу нохчийн къоман гIиллакх-оздангаллин координатех долу кхийолчу мехаллах а, нохчийн меттан а, ненан меттан къамелан хазнех йуьхьанцара кхетам хила.

11 класс

• Даймахках а, нохчийн доьзалх а лаьцначу говзаршкахь Россин къаьмнийн культурийн контексташкахь нохчийн литературин меттиг къасто хууш хила.

• кховдайечу плана буха тIехь фольклоран а, литературин а текстан маьIнин анализ йан хаарш хила, исбаьхьаллин текст йешархочунна, вайзаманхочунна авторо беш кхайкхам санна лара, турпалхойн васташ дустаран форматехь историко-культурийн коментареш а, шен тексташ а кхолла, проблемин хаттаршна жобпаш дала, хьехархочун куьйгаллица исбаьхьаллин искусствон говзарш кхечу искусствон говзаршна дуьхьалхIитто а, шен пайдехь хин йолу говзарш харжа Iама.

• Даймахках а, нохчийн доьзалх а лаьцначу говзаршкахь Россин къаьмнийн культурийн контексташкахь нохчийн литературин меттиг къасто хууш хила.

• нохчийн халкъан оздангаллин мах хадо таро лун тайп-тайпана жанрийн говзариийн проблематика а, оздангаллин шатайпа башхалла билгалйаккха, Даймехкан Iаламах а, Даймахках а лаьцначу говзаршкахь нохчийн къоман синкхетаман коьрта культуруин а, оздангаллин а мехаллаш йовзар.

• исбаьхьаллин говзаран кепан а, чулацаман цхьаалла ойла йеш тIеэцар, шен йешархочун ассоциацийн тIегIа дIахIоттор, исбаьхьаллин текстан эстетически анализ йан хаарш хила, исбаьхьаллин текст йаьржина историко-культурийн коментареш а, тайп-тайпанчу форматехь йаран форматехь шен тексташ а кхолла, исбаьхьаллин искусствон говзарш дуьхьалхIитто а, ша а шен цIахь йеша говзариийн гуо кхолла а, исбаьхьаллин литература йешаран перспективе йолу Iалашо къасто а;

• проектни-талламан гIуллакхалла кхочушдан, цуьнан жамIаш дIадовзийта а, тайп-тайпана информацийн хьостанашца болха бан коьрта хаарш хила а, царна презентаци йан говзалла хила а.

НОХЧИЙН ЛИТЕРАТУРИН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

10 КЛАСС (68 сахьт)

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѐраш	Сахьтийн барам			Электронни дешаран ресурс
		Декъан сахьташ	Талламан белхаш	Кхоллараллин белхаш	
Дакъа 1. XX-чу блешеран хьалхарчу эхан нохчийн литература					
1.1	Арсанов С-Б.А. «Маца девза доттагIалла» роман. Романехь кьинхьегамхойн васташ кхолларан башхаллаш. Арсби а, цуьнан накъостий а: Джо, Таташ, Джабраил. Бено. Цуьнан гIиллакх-обздангалла кхиаран хьелаш. Романехь зударийн васташ. Романехь къаьмнашна йукъара доттагIаллин тема гайтаран башхаллаш	5	0	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
1.2	Мамакаев М.А. Стихотворенеш «Тулгаша а дуйцу», «Даймахке», «Зама», роман «Зеламха» (романан дакъош). Мамакаев Мохьмадан дахаран, кхоллараллин некъ. Мамакаев Мохьмадан поэзехь Даймехкан тема. Стеган паргIато, сий цуьнан Даймахкаца йолчу йукъаметтигех доьзна хилар. Поэтан лирически турпалхочо дахарх, заманах йо ойланаш. Мамакаев Мохьмадан лирикехь поэтан, поэзин тема. «Зеламха» роман. Роман исторически бакъдолчийн буха тIехь йазийна хилар. Зеламхех обарг винарг – цу хенахьлера социально-политически дахар.	9	0	1	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

	Йаздархочун шен турпахочуьнга болу хьежамаш. Турпалхойн васташ кхолларехь, дахаран исбаьхьаллин сурт хЮтгорехь йаздархочун корматалла. Нохчийн литературехь Мамакаев Мохьмадан кхоллараллин мехалла				
1.3	Гадаев М-С.Г. Стихотворенеш «Даймахе сатийсар», «Дай баьхна латта», «Генара кехат», «Цен-Берд». Гадаев Мохьмадан кхолларалла. Цуьнан поэзехь дуьненах, дахарх, Iаламах йолу ойланаш. Лирически турпалхочун озьдангалла. Поэтан лирикехь безаман тема. Гадаев Мохьмадан поэзин исбаьхьаллин басарш, шатайпанан аьхналла. Нохчийн литературехь Гадаев Мохьмадан кхоллараллин мехалла	7	0	1	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
1.4	Гайсултанов I.Э. Исторически повесть «Александр Чеченский». Гайсултанов Iумаран дахар а, кхолларалла а. Цуьнан повестийн, дийцарийн проблематика. Вайн заманан кегийрхой гIиллакх-озьдангаллица кхиоран проблемаш хIитторан башхалаш. Исторически повесть «Александр Чеченский». Нохчийн кIентан кхоллам повесть тIехь гайтаран башхалаш. Инарла-майор Александр Чеченский – 1812 шеран тIеман гоьваьлла турпалхо. Алссам исторически гIуллакхаш чулоцучу повестан хиламашкахула коьрта турпалхочун дахар, цуьнан амал кхиаран хьелаш исбаьхьаллица довзийтаран башхалаш. Повестан композици, исбаьхьаллин гIирсаш. Нохчийн проза кхиарехь, берашна, кхиазхошна йолу литература кхолларехь Гайсултанов Iумаран произведенийн маъIна	6	1	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
1.5	Эдилов Х-М.Э. Поэма «Сийлаха». Эдилов Хас-Мохьмадан дахар а, кхолларалла а. Поэтан кхоллараллин шуьйра проблематика. Даймехкан, маршонан теманаш. Къинхьегаман стаг ларар. Лирически турпалхочун адамашка йолу къинхетаме дог-ойла. «Сийлаха» поэми тIехь адаман дахар, ирс йукъараллехь кхоллалучу хьолех дозаделла хилар чIагIдар. ИбрахIиман озьда безам, цуьнан деган, ойланийн комаьршо. Эдалхин озьда йоцу ойланаш а, гIуллакхаш а. Сийлахас ца ларбина шен мерза безам, цуьнан доьхна дахар, цунах даьлла зулам. Поэми тIехь суртхIотторан, васт кхолларан поэтически гIирсаш.	5	0	1	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

	Эдилов Хас-Мохьмадан кхоллараллин башхаллаш				
Дерриг:		32	1	3	
Дакъа 2. XX-чу бешеран шолгачу эхан нохчийн литература					
2.1	<p>Абдулаев Л.Ш. Стихотворенеш «Весет», «Диканиг хьахадан кхоьру со ...».</p> <p>Абдулаев Лечин лирика. Поэтан стихийн коьрта проблематика а. филофски чулацам а. Лирически турпалхочун амалшкахь нохчийн къоман гиллакх-обздангалла. Поэтан стихан шатайпаналла.</p> <p>Яралиев Ю.С-И. Стихотворенеш «Гиллакх», «Лулахо, ладогал цкъа...».</p> <p>Яралиев Юсупан поэзин проблематика, коьрта башхаллаш. Лирически турпалхочун ойланаш, синхаамаш.</p> <p>Стихотворенеш мукъаме хилар, цуьнан стихаш эшаршка йерзор. Яралиев Юсупан стихашкахь поэтически сурт кхолларан башхаллаш</p>	3	0	0	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
2.2	<p>Бексултанов М.Э. Повесть «Дахаран хин генара бердаш». Бексултанов Мусан кхолларалла.</p> <p>Цуьнан прозехь дахар шатайпанчу исбаьхьаллин хотехь гайтар. Йаздархочо кега-мерса долчу хумнашкахула, царах чекххьежарца дахаран чолхе, шайн кюртгера маьна долу гуллакхаш, хьелаш къастор.</p> <p>Къоман хиндерг халкъан ламасташ, гиллакх-обздангалла ларйарца дозаделла хилар произведенешкахь чагдар. Турпалхойн амалш гайтаран, церан васташ кхолларан башхаллаш.</p> <p>Йаздархочун кхоллараллин маьна, исбаьхьаллин башхаллаш. Халкъан барта кхоллараллица уьйр хилар</p>	5	0	1	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
2.3	<p>Ахмадов М.М. Пьеса «Лаьмнел а лекха». Ахмадов Мусан произведенийн коьрта проблемаш, теманаш, турпалхой.</p> <p>Ахмадов Мусан кхоллараллин обзор: бешерашкара схьадогу къоман обздангаллин ламасташ хинцалерчу заманан лехамашца къовсаме довлар, чолхечу дахаран галморзахаллаш адам эхь-бехках йухадалар, гиллакх лахдалар, халкъан ламасташка лерам бацар къомана бохаме хилар; обздангаллех ца вухуш, гиллакх лардеш дахаран халонех чекхвалар.</p> <p>Ахмадов Мусан поэзин, прозин исбаьхьаллин башхаллаш</p>	3	0	0	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

2.4	Эльсанов И.И. Повесть «ЦегГачу декхнийн боьлак». Эльсанов Исламан произведенешкахь хИнчалерчу дахаран сурташ, адамыйн кхолламаш. Турпалхойн амалш гайтаран башхаллаш. «ЦегГачу декхнийн боьлак» – исторически повесть. Нохчийн халкъо XIX бешарахь шен парГатонехь латтийн кыйсам. Повесть гГехь Шемалан боламах дозаделла долу исторически хьелаш бакьдолчуьнца нийсадоГуш гайтар. Шемала хьафий а волу Исхьакь вейтар. Машарехь болу къоман лаам. БойсаГар а, Гелхаг а. «ХИнца бен садаьржаш дацара», «ГовГга», «Йоккха стаг», «Мехк-Кхел»	4	0	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
2.5	Бисултанов А.Д. Стихотворенеш «Нохчийчоь», «Нана». Бисултанов Аптин поэзин башхаллаш. Поэтан лирически турпалхочун шен Даймахке, халкъе, болу безам. Йахь йолу клант кхийначу ненан сийдар. Граждански лирикин исбаьхьалла. Бисултанов Аптин поэзин исбаьхьаллин хатI	4	0	1	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		19	0	2	
Дакъа 3. XXI-ра бешо долалучу муьран нохчийн литература					
3.1	Яшуркаев С.С-И. Стихотворенеш «Самах ду, гГенах ду», «Дагахьбалламаш, дагалецамаш». Даймахках къастарх болу цкъа а чекхбер боцу сингаттам поэтана гГех Гьаткъина хилар. Даймахках къаьстина волу лирически турпалхо цхьалха хилар гайтар. Нохчичунна Галамат мехала долу, цо лардан хьакьдолу гГиллакх хьахадар. Лирически турпалхо шен ойланашца дай баьхначу махка цIаверзар. Нохчийн хГусамехь кхерч бовха латтош йерг, хьаша-да марзонца гГеобцуш йерг нана хилар чIагIдар. Дерриг а доьзалан ирс поэтана ненан вастехь гар. Поэто шен хьакьболчу сардамца гГеман маххадор	3	0	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
3.2	Исмаилов А.Т. Стихотворенеш «ВогГура воккха стаг», «Кхийра кхаба». Говзарехь жимачу стага воккхачуьнца хГютто деза гГиллакх а, воккхачо жимачуьнца лело деза гГиллакхаш а билгалдовлар. ХГора а воккха стаг жимачун дола дан, хьехар дан, цунна гГиллакхаш хьеха декхарийлахь хилар. Нохчийн гГиллакх-оьздангаллин культурехь воккхачун сий-ларам баро йоккха меттиг дIалоцуш хилар. Лирически турпалхочун дахар цIена, даьсса хилар, цо шовданан хица	2	0	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

	(дикачу гІуллакхашца) шен дахар хьаладуза дезаш хилар. Авторо дахаран некъ атта цахилар, иза чунехъа бьодуш цахилар, иза локхалле бьодуш хилар билгалдаккхар. Жималлехъ дикачу дас-нанас хьехаршца, шайн масалшца кхиош долу бер, шовданан хих йуьзна кхаба санна, сирлачу ойланех, кьинхетамах дуьзна хилар произведенехъ чІагІдар				
3.3	Цуруев Шарипан дахар, кхолларалла. Стихотворенеш «Нохчийчоьне», «Йисалахъ, Нохчийчоь». Поэтан лирически турпалхочун шен Даймахке болу йистйоцу безам. Шен махкахъ, мухха а хилла а, кьомана пайдехъа хилчъана, тоам беш хилар. Поэто шен байташкахъ Нохчийчоьнан, нохчийн кьоман дахар муьлххачу а цхъана стеган дахарал деза хилар чІагІдар. Мехкан а, кьоман а са, цуьнан мотт, гІиллакх-оьздангалла хилар поэто коьрта ларар	3	1	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		8	1	0	
Дакъа 4. ЖамІдаран таллар					
4.1	Сочинени	3	0	2	
4.2	Проект	2	0	2	
4.3	Контролни болх /Тестиrowани/	1	1	0	
4.4	Шеран стандартизировани контролни болх	1	1	0	
Дерриг:		7	2	5	
Программица сахътийн барам		68			

НОХЧИЙН ЛИТЕРАТУРИН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

11 КЛАСС (66 сахьт)

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѐраш	Сахьтийн барам			Электронни дешаран ресурс
		Деъан сахьташ	Талламан белхаш	Кхоллараллин белхаш	
Дакъа 1. Довзийтар					
1.1.	XX -чу бѐшеран хьалхарчу эхехь нохчийн литература кхиаран башхаллаш. XX -чу бѐшеран шолгӀачу эхехь нохчийн литература кхиаран башхаллаш. XXI -чу бѐшеран йуьххьехь нохчийн литература кхиар. Литературин родаш. Исбаьхьаллин васт (художественный образ). Сюжетах а, композицих а кхетамбалар. Драматурги	5	0	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		5	0	0	
Дакъа 2. XX-чу бѐшеран хьалхарчу эхехь нохчийн литература					
2.1.	Исаева Мареман дахар а, кхолларалла а. «Ирсан орам» романан дакъош а доьшуш, текста тӀехь болх бар. Сийлахь-боккха Даймехкан тӀеман хенахь кьинхетаман коллективо тылехь бен болх гайтаран башхаллаш. Акаев Руслан а Васса а. Анна Васильевна а, кегийрхой а. Исаева Мареман кхоллараллин мехалла. Драматически кьовсамах кхетамбалар. Драма. Комеди	6	0	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

2.2	Айдамиров Абузаран дахар а, кхолларалла а. «Йеха буйсанаш» роман. Машаре шолгIа шо. Салтичун кхоллам. Сацам. Вежарий. Дакъош довзийтар. Исторически романах болу кхетам кIаргбар. Ромах болу кхетам кIаргбар. Повесть. Дийцар. Очерк. Рецензи	5	0	1	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
2.3	Ахматова Раисин дахар а, кхолларалла а. «Хуур дац, кхолламо хIун кечдо вайна...», «Даймахке», «Нене», «Сан йурт» стихотворенеш. «Дагалецамийн новкъа» – автобиографически поэма. Цуьнан турпалхочун кхоллам Даймехкан, халкъан кхолламах къасталур боцуш бозабелла хилар. «Дагалецамийн новкъа» – автобиографически поэма. Поэмин тIехъ къинхъегаман, безаман теманаш цхъабнайогIуш къастор. Лиро-эпически жанрах кхетам балар Сулейманов Ахьмадан дахар а, кхолларалла а. Поэтан лирикехъ къонахаллин, оздангаллин тема. «Берд», «Дог дохден цIе» стихотворени. «Ламанан хьостанаш», «Батто сагатдо» стихотворенеш. Лирикех, лирически турпалхочух кхетамбалар. Поэтически маттах кхетамбалар	7	0	0	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		18	0	1	
Дакъа 3. XX-чу блешеран шолгIачу эхехъ нохчийн литература					
3.1	Арсанукаев Шайхин дахар а, кхолларалла а. КIорггера кхетам, озда лаамаш болу поэтан лирически турпалхо. «Весет», «Нагахъ хъан гIо оьшуш» стихотворенеш. Цо дуьненах, дахарх йо ойланаш, адаман ирсехъа къийсам латто иза кийча хилар. «Нийсонна гимн» стихотворени. Поэтан говзаршкахъ Даймехкан исбаьхъа суьрташ, Iаламан аьрха хазалла, ненан метган беркат. «Гиний шуна?» стихотворени. «Дицдина илли», «Ненан мотт» стихотворенеш. «Кхолламан сизаш» стихашкахъ роман. Даймехкан тIамехъ бIаьхоша турпалаллица Даймохк мостагIчух Iалашбар романехъ гайтаран башхаллаш. «Кхолламан сизаш» стихашкахъ роман. Романехъ тIеман а, тылан а суьрташ. Поэтически маттах кхетам балар	6	1	0	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
3.2	Рашидов Шаидан поэтически кхолларалла. Лирически турпалхочу халкъах, махках йолу ойланаш. «Баланах дуьзна дог» стихотворени. «Пондар боьлху» стихотворен. «Аружа» – исторически хиллачийн буха тIехъ йазийна поэма. Махках даьккхинчу халкъо лайна баланаш, халонаш гайтаран башхаллаш.	4	0	1	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

	«Аружа» – исторически хиллачийн буха тЕхь йазйина поэма. Лирически турпалхочун халкъах, махках йолу ойланах. Стихаш кхолларан кепаш				
3.3	Гацаев СаьИдан поэтически кхолларалла. Лирически турпалхочо заманех, дахарх йеш йолу ойланах. «Йише Маржане», «Хабий хьуна, Фирдоуси стихотворенеш. «Хатта хьайна Саадига», «Цкъа а дац ойла къуьйллуш» стихотворенеш. «Хийла нохчийн кІант», «БІаьсте хир йу- бІаьсте, бІаьсте!..» стихотворенеш. Ахмадов Мусан прозаически кхолларалла. «Нохчийн махкахь, нохчийн маттахь» стихотворени. «Зингатиин барз ма бохабелахь» повесть	5	0	0	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
3.4	Дикаев Мохьмадан дахар а, кхолларалла а. Поэтан шен Даймахках, ша схьаваьллачу халкъах дозалла даран ойла, патриотически синхаамаш, къоман хиндерг ирсе хила лаар – цуьнан кхоллараллин коьрта чулацам. «Нохчийн хІусам» стихотворени. «Стегаг цІе» стихотворени. Дикаев Мохьмадан поэзехь йахь, къоман озьдангалла гайтаран башхаллаш. Цуьнан поэтически хатІ. «Суна лаьа» стихотворени. Стихаш кхолларан кепаш. Эпитетах кхетам балар. Бексултанов Мусан прозаически кхолларалла. Къоман хиндерг халкъан ламасташ, гІиллакх-озьдангалла ларйарца дозаделла хилар говзаршкахь чІагІдар «Іаьржа бІаьрг», «Хьалхара парта» дийцарш. Турпалхойн амалш гайтаран, церан васташ колларан башхаллаш. «Корталин Хантоти» дийцар. Халкъан барта кхоллараллица уьйр хилар	7	0	0	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
3.5	Шайхиев Іалвадин поэтически кхолларалла. Шайхиев Іалвадин стихашкахь поэтически сурт кхолларан башхаллаш. «Стаг велча, йуьртахь зударий боьлху», «Аса а ма лайна» стихотворенеш. «Дерачу кхолламан кхиэл» – стихашца йазйина повесть. Къоман гІиллакхаш а, озьда безам а гайтар. «Дерачу кхолламан кхиэл» – стихашца йазйина повесть. Повестан маьІна а, исбаьхьаллин къастамаш а	4	0	1	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
3.6	Алиев Гапуран дахар а, кхолларалла. «Къонахийн зама», «ХІун лозу хьан, Нохчийчоб?» стихотворенеш. «Къонахе», «ДоІа» стихотворенеш	2	0	0	https://desharkho.ru/http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

3.7	Классал арахъара дешар	2	0	0	
Дерриг:		30	1	2	
Дакъа 4. XXI-чу бешеран хьалхарчу шерийн нохчийн литература					
4.1	Ибрагимов Канта. Роман «Берийн дуьне». Тема а, проблематика а, исбаьхьаллин башхаллаш.	3	0	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		3	0	0	
Дакъа 5. Кхечу къаьмнийн литература					
5.1	Александр Казбегин Гуьржийн йаздархочун кхоллараллех хаамаш. «Элиса» повестан коьрта чулацам. Элисин, Чербижан, Анзоран, Важийан васташ. Кулиев Кайсын «Хиндолчунна аьлла байташ» стихотворени. Кулиев Кайсын «Тпуйначу лаьттан цинц къуьйлу» стихотворени	5	1	0	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/
Дерриг:		5	1	0	
Дакъа 6. Жамдаран таллар					
6.1	Сочинени	2	0	2	
6.2	Проект	1	0	1	
6.3	Контролни болх /Тестиrovани/	1	2	0	
6.4	Шеран стандартизироваьни контролни болх	1			
Дерриг:		5	2	3	
Програьмица сахътийн барам		66			

НОХЧИЙН ЛИТЕРАТУРИН ПОУРОЧНИ ПЛАНИРОВАНИ

10 класс

№ п/п	Урокан тема	Сахьтийн барам			Терахь	Электронни дешаран ресурс
		Сахьт	Талламан белхаш	Кхоллараллин белхаш		
	XX бешеран хьалхарчу эхан литература (32 с. + 4 с.)					
1.	Нохчийн меттан дешан мах. Арсанов СаьИд-Бейн дахар, кхолларалла	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
2.	Арсанов С-Б. «Маца девза доттагIалла» романан дакъош дешар, дийцаре дар	1	0	0		www.urok95.ru .
3.	Арсанов С-Б. «Маца девза доттагIалла» романехь Арсбин васт	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
4.	Арсанов С-Б. «Маца девза доттагIалла» романехь гIиллакх-оьздангалла гайтар.	1	0	0		https://desharkho.ru/
5.	Арсанов С-Б. «Маца девза доттагIалла» романехь къаьмнашна йукъара доттагIаллин тема гайтаран башхаллаш	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
6.	Мамакаев Мохьмадан дахар, кхолларалла. «Тулгаша а дуйцу» стихотворени. Мамакаев М. поьзехь Даймехкан тема	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/ https://desharkho.ru/
7.	Мамакаев М. «Даймахке» стихотворени. Стеган паргIато, сий цуьнан Даймахкаца йолчу йукъаметтигех доьзна хилар	1	0	0		www.urok95.ru . http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
8.	Мамакаев М. «Зама» стихотворени. Поэтан лирически турпалхочо дахарх, заманах йо ойланаш	1	0	0		www.urok95.ru .

9.	Классал арахъара дешар	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
10.	Мамакаев М. «Зеламха» романан дакъош дешар, чулацам бийцаре бар	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
11.	Мамакаев М. «Зеламха» роман. Гушмузакъан добзалехъ бохам	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
12.	Мамакаев М. «Зеламха» романан турпалхочун Зеламхин васт	1	0	0		www.urok95.ru .
14.	Мамакаев М. «Зеламха» романехъ зударийн васташ	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
15.	Сочинени	1	0	1		ps95.ru/dikdosham/
16.	Нохчийн литературехъ Мамакаев Мохьмадан кхоллараллин мехалла	1	0	0		https://desharkho.ru/
17.	Гадаев Мохьмад-Салахъан дахар, кхолларалла	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
18.	Гадаев М-С. «Даймахке сатийсар» стихотворени. Цуьнан поэзехъ дуьненах, дахарх, Иаламах йолу ойланаш.	1	0	0		www.urok95.ru .
19.	Гадаев М-С. «Дай баьхна латта» стихотворенин маъна а, исбаьхьаллин шатайпаналла а	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
20.	Гадаев М-С. «Генара кехат» стихотворени. Поэтан лирикехъ безаман тема	1	0	0		https://desharkho.ru/
21.	Гадаев М-С. «Цен-Берд» стихотворени. Лирически турпалхочун оздангалла	1	0	0		https://desharkho.ru/
22.	Нохчийн литературехъ Гадаев Мохьмад-Салахъан кхоллараллин мехалла	1	0	0		www.urok95.ru . http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
23.	Классал арахъара дешар	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
24.	Проект	1	0	1		https://desharkho.ru/
25.	Гайсултанов Иумаран дахар, кхолларалла	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/

26.	Гайсултанов I. «Александр Чеченский» повесть. Нохчийн кIентан кхоллам повесть тIехь гайтаран башхаллаш	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/ http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
27.	Гайсултанов I. «Александр Чеченский» повестан дахIоттам. Кегий йийсарш	1	0	0		https://desharkho.ru/
28.	Гайсултанов I. «Александр Чеченский» повесть. Вина йурт	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
29.	Гайсултанов I. «Александр Чеченский» повесть. А.Чеченскийн дахаран тIаьххьара шераш	1	0	0		https://desharkho.ru/ www.urok95/ru.
30.	Нохчийн литературехь Гайсултанов Iумаран кхоллараллин мехалла	1	0	0		www.urok95/ru. http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
31.	Тестировани	1	1	0		www.urok95/ru.
	XX бIешеран шолгIачу эхан литература (19 с. + 2 с.)					
32.	Эдилов Хас-Мохьмадан дахар, кхолларалла. «Сийлаха» поэмин дакъош дешар, чулацам бийцаре бар	1	0	0		https://desharkho.ru/
33.	Эдилов Х-М. «Сийлаха» поэма. ИбраIиман, Сийлахин васташ кхолларан башхалла	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
34.	Эдилов Х-М. «Сийлаха» поэма. ИбраIиман озда безам, цуьнан деган, ойланийн комаьршо	1	0	0		www.urok95/ru. http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
35.	Эдилов Х-М. «Сийлаха» поэми тIехь суртIотторан, васт кхолларан поэтически гIирсаш	1	0	0		https://desharkho.ru/
36.	Эдилов Хас-Мохьмадан кхоллараллин башхаллаш	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
37.	Сочинени	1	0	1		www.urok95/ru.
38.	Абдулаев Лечин дахар, кхолларалла. «Весет» стихотворени. Лирически турпалхочун амалшкахь нохчийн къоман гIиллакх-оздангалла	1	0	0		www.urok95/ru.

39.	Абдулаев Л. «Диканиг хъахадан кхоьру со ...» стихотворени. Поэтан стихан шатайпаналла	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
40.	Классал арахъара дешар	1	0	0		www.urok95.ru .
41.	Бексултанов Мусан дахар, кхолларалла	1	0	0		https://desharkho.ru/
42.	Бексултанов М. «Дахаран хин генара бердаш» повесть йешар, чулацам бийцаре бар	1	0	0		www.urok95.ru .
43.	Бексултанов М. «Дахаран хин генара бердаш». Къоман хиндерг халкъан ламасташ, гИллакх-обздангалла ларйарца дозаделла хилар	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
44.	Бексултанов М. «Дахаран хин генара бердаш» повестехъ ден васт	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
45.	Сочинени	1	0	1		https://desharkho.ru/
46.	Яралиев Юсупан дахар, кхолларалла. «ГИллакх» стихотворени	1	0	0		www.urok95.ru .
47.	Яралиев Ю. «Лулахочуьнга» стихотворени. Лирически турпалхочун ойланаш, синхаамаш	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
48.	Ахмадов Мусан дахар, кхолларалла. «Лаьмнел а лекха» пьесин чулацам бешар, бийцаре бар	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
49.	Ахмадов М. «Лаьмнел а лекха» пьесехъ Гюйсуман васт	1	0	0		https://desharkho.ru/
50.	Ахмадов Мусан поэзин, прозин исбаьхъаллин башхаллаш	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/
51.	Эльсанов Исламан дахар, кхолларалла. «ЦегIачу декхнийн боьлак» – исторически повесть	1	0	0		www.urok95.ru .
52.	Эльсанов И. «ЦегIачу декхнийн боьлак» – исторически повесть. Нохчийн халкъо XIX бешарахъ шен паргIатонехъа латтийн кьийсам	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/

53.	Эльсанов И. «ЦегГачу декхнийн боьлак» – исторически повесть. Машарехья болу къоман лаам	1	0	0		https://desharkho.ru/
54.	Эльсанов И. «ЦегГачу декхнийн боьлак» – исторически повесть. Повестехь турпалхойн амалш гайтаран башхаллаш	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
55.	Бисултанов Аптин дахар, кхолларалла. «Нохчийчохь» стихотворени. Поэтан лирически турпалхочун шен Даймахке, халкъе, болу безам	1	0	0		www. urok95/ru. http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
56.	Бисултанов А. «Нана» стихотворени. Йахь йолу кІант кхийинчу ненан сийдар	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
57.	Проект	1	0	1		https://desharkho.ru/
58.	<i>Классал араьхара дешар</i>	1	0	0		www. urok95/ru.
59.	Бисултанов Аптин поэзин исбаьхьаллин хатІ	1	0	0		https://desharkho.ru/ps95.ru/dikdosham/
	XXI бешо долалучу муьран литература (8 с. + 1с.)					
60.	Яшуркаев Султанан дахар, кхолларалла.	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
61.	Яшуркаев С. «Самах ду, гІенах ду» стихотворени. Даймахках къаьстина волу лирически турпалхо цхьалха хилар гайтар	1	0	0		https://desharkho.ru/
62.	Яшуркаев С. «Дагахьбалламаш, дагалецамаш» стихотворени. Лирически турпалхо шен ойланашца дай баьхначу махка цІаверзар	1	0	0		www. urok95/ru. ps95.ru/dikdosham/
63.	Исмаилов Абун дахар, кхолларалла. «ВогІура воккха стаг» стихотворени. ХІора а воккха стаг жимачун дола дан, хьехар дан, цунна гІиллакхаш хьеха декхарийлахь хилар	1	0	0		http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
64.	Исмаилов А. «Кхийра кхаба» стихотворени. Дахаран некъ атта цахилар, иза чунехья	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/

	боьдуш цахилар, иза локхалле боьдуш хилар					
65.	Цуруев Шарипан дахар, кхолларалла. «Нохчийчоьне» стихотворени. Поэтан лирически турпалхочун шен Даймахке болу йистйоцу безам	1	0	0		ps95.ru/dikdosham/ http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
66.	Цуруев Ш. «Йисалахь, Нохчийчоь» стихотворени. Мехкан а, кьоман а са, цуьнан мотт, гИллакх-обздангалла хилар поэто коьрта ларар	1	0	0		www.urok95.ru. ps95.ru/dikdosham/
67.	Шеран талламан болх. (Тест)	1	1	0		ps95.ru/dikdosham/
68.	Жамдаран урок	1	0	0		http://ps95.ru/nohchi-yn-tezaurus/
ПРОГРАММИЦА САХЬТИЙН БАРАМ		68	2	5		

Хьехаран-методикин латтор Хьехаран-методикин гIо-Іамат

- Арсанукаев А. М. Эдилов С. Э. Нохчийн литература. 9 классана коьртачу йукъардешаран ишколан Іамат. – Соьлжа-ГIала, 2019.
- Ахмадов М.М., Алиева З.Л-А. Нохчийн литература. 8-чу классана учебник-хрестомати. – Соьлжа-ГIала, 2018.
- Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 5-чу классана учебник-хрестомати. – Соьлжа-ГIала, 2018.
- Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 6-чу классана учебник-хрестомати. – Соьлжа-ГIала, 2018.
- Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 7-чу классана учебник-хрестомати. – Соьлжа-ГIала, - 2018.
- Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 9 классана коьртачу йукъардешаран ишколан хрестомати. – Соьлжа-ГIала: АО «ИПК «Грозненский рабочий», 2019.

Илманан литература

- Арсанукаев А.М. Язык, литература, школа. – Грозный, 2010. – 315 с.
- Гайтукаев К. В пламени слова. Критические статьи и исследования. – Грозный, 1989. – 223 с.
- Далгат У.Б. Литература и фольклор. Теоретические аспекты. – М.: Наука, 1981. – 303 с.
- Джамбеков О.А. Жанровые и поэтические особенности чеченских героико-исторических песен илли. – Майкоп, 2008. – 230 с.
- Джамбекова Т.Б. Фольклор как источник чеченской прозы XX в. – Майкоп, 2010. – 236 с.
- Довлеткиреева Л.М. Современная чеченская военная проза: историко-культурный аспект, жанровый состав, поэтика. – Грозный, 2010. – 250 с.
- Егорова Л.П. Актуальные проблемы литературного кавказоведения // Художественная литература и Кавказ. – Сочи, 2006. – 12-21 с.
- Завриев М. В поисках художественного метода. Критические статьи. – Грозный, 1988. – 66 с.
- Ибрагимов Л.М. Этноментальные основы чеченской прозы. – Грозный, 2012. – 167 с.
- Ильясов Л. Культура чеченского народа. – М., 2009. – 264 с.
- Инаркаева С.И. Эволюция жанров малой прозы в современной чеченской литературе. – Майкоп, 1999. – 218 с.
- Индербаяев Г.В. Роль художественного конфликта в становлении, развитии и современном состоянии чеченской драматургии. – Майкоп, 2009. – 217 с.
- Индербаяев Г.В. Проблема национального и общечеловеческого в чеченской литературе. – Грозный, 2003.
- Исмаилова М.В. Проблема традиций и жанровые разновидности в чеченском романе 80-90-х гг. XX в. – Майкоп, 2007. – 215 с.
- Туркаев Х.В. Жажда неутоленная. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 312 с.
- Туркаев Х.В. О путях развития чеченской литературы. – Грозный: Чеч.-Инг. Книжное изд-во, 1973. – 162 с.
- Туркаев Х.В. Путь к художественной правде (Становление реализма в чеченской и ингушской литературах). – Грозный, 1987. – 240 с.
- Юсупова Х.В. Жанр повести в чеченской и ингушской литературах: становлении и развитие (20-30-е гг.). – М., 2000. – 215 с.

Методикин литература

- Айдамирова М.А. Музейная деятельность по приобщению подрастающего поколения к культурно-историческому наследию. Учебное пособие. – Грозный, 2018.
- Арсанукаев А.М. Школехъ исбаьхьаллин произведени таллар (Анализ художественного произведения в школе). – Грозный, 2018.
- Арсанукаев А. Нохчийн литература хьехаран методика (Методика преподавания чеченской литературы). – Грозный, 1987. – 188 с.
- Джамбеков О.А. Устное народное творчество. Учебное пособие для учащихся школ и студентов. – Грозный, 2018.
- Джамбеков О.А. Устное народное творчество чеченского народа. Учебное пособие для учащихся школ и студентов. – Грозный, 2017.
- Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 5 класса. - АО «ИПК «Грозненский рабочий», 2018.
- Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 6 класса. – Грозный: АО «ИПК «Грозненский рабочий», 2018.
- Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 7 класса – Грозный: АО «ИПК «Грозненский рабочий» - 2018.
- Эдилов С.Э. Сочинени йазьян Iамор. Методическое пособие для учителей. – Грозный: АО «ИПК «Грозненский рабочий» - 2018. - 159 стр.
- Литература народов Северного Кавказа: Учеб. пособие / Под ред. Г.М. Гогеберидзе. – Ставрополь, 2004. – 292 с.
- Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 6 кл. – Грозный, 2016.
- Мунаев И.Б. Поэтика чечено-ингушских героико-исторических песен или. (Проблема формирования жанра и его системные связи). – М., 1981. – 215 с.
- Мусукаева А.Х. Северокавказский роман: художественная и этнокультурная типология. – Нальчик, 1993. – 192 с.
- Яндарбиев Х.Ш. Учебное пособие для учителей, студентов и преподавателей «Кавказ и русская литература». – Грозный, 2017.

Дошамаш, справочникаш

- Арсанукаев А.М. Нохчийн яздархой. Библиографин довзийтар (Чеченские писатели. Биографические и библиографические сведения). В 2-х т. – Грозный, 2012.
- Арсанукаев А.М. Нохчийн литературин Илманан терминийн лугIат (Словарь литературоведческих терминов). – Грозный, 2010.
- Вагапов А.Д. Школьный орфографический словарь чеченского языка. – Грозный, 2020.
- Ибрагимов Л. Толковый словарь чеченских фразеологизмов. – Грозный, 2005. – 128 с.
- Ибрагимов Л. Словарь символов чеченской культуры. / Вестник Академии наук чеченской Республики. – Грозный, 2010. №1. С. 161-167.
- Кусаев А. Чеченские писатели. – Грозный, 2005. – 408 с.

Хаамийн-ресурсийн латтор

- www.desharkho.ru – Чеченская электронная школа.
- ps95.ru/dikdosham/ - Чеченско-русский, русско-чеченский онлайн-словарь.
- www.urok95.ru.

Йуххедиллар

Урокашна арахьарчу мероприятийн рекомендацци йина ларам

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешаран» предметан чулацаман хьесап а деш, урокашна арахьарчу гIулакхаллина лерина сахьташ билгалдоху дешаран вовшахтохараллица. Карарчу программо тидаме оьцу дешархойн урокашна арахьара гIуллакхалла. «Ненан меттан (нохчийн) литературин» предметан чулацамца доьзна урокашна арахьара гIуллакхалла кхочушдан лерина йу Нохчийн Республикин йуьхьанцарчу классийн дешархойн амале хьаьжжана а, кьоман а, этнокультурин а башхаллашка хьаьжжана. Урокашна арахьарчу гIуллакхалла хьажийна ду дешархойн культурин-кхоллараллин гIуллакхалла, церан синьобздангалла кхио а, оздангаллин нийса харжам бан похIма кхио.

Класс	Мероприятин формат	Тема	Дешархойн гIуллакхаллин коьртачу кепийн башхалла
5	Конкурс	Туйранин уггаре тоьллачу йешархочун конкурс.	Говзаран исбаьхьа йешар. Текстан ладогIар. Туйранан иллюстраци. Тедехкарш кхочушдар. Йийцаре йар, хетарш дуйцуш дагадовлар.
5	Викторина	Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	Викторинехь дакъалацар. Тедехкарш кхочушдар. Хаттаршна жьопаш лахар. Хетарш дуйцуш дагадовлар. ЖамIаш дийцаре дар.
5	Горга стол	Нохчийн поэтех лаьцна суна хIун хаьа?	Къамелехь дакъалацар. Хаттаршна жьопаш лахар. Темаца догIу хаттарш кечдар. Хетарш дуйцуш дагадовлар. Барта хаам. Йешарна кечам бар.
5	Проектин гIуллакхалла (Дайшна-наношна а, берашна а дезаде)	Суна дукхайеза киншка.	Барта хаам. Йеллачу темина стихаш, дийцарш дахар. Проектин болх кхочушбарехь материал гулийар а, кечйар а. Проект тIечIагIйар.
6	Къамел	Зама а, литература а цхьаь ду.	Хааме ладогIар. Къамелехь дакъалацар. Стихаш йешар. Хаттаршна жьопаш далар. Темица догIу хаттарш кечдар. Хетарш дуйцуш дагадовлар.
6	Горга стол	Нохчийн мотт гуттар вайца бу.	Проблемийн хаттарш дийцаре дар. Хаттаршна жьопаш лахар. Стихаш йешар. Хетарш дуйцуш дагадовлар. Стихаш йешар

6	Проектин болх	Исторера литератури чу бевлла турпалхой	Проектин болх кхочушбарехь материал гулай а, кечйар а. Йеллачу темина стихаш, дийцарш дахар. Проект тIечIагIйар.
6	Театральни гайтар	Драмин инсценировани (луь-луьург).	Спектаклехь дакъалацар. Спектале хьажар. Дийцаре дар, хетарш дуьйцуш дагадовлар.
7	Илманан-талламан болх	Халкъан барта кхоллараллин а, нохчийн поэзин а кхоллараллашкахь Даймехкан васт.	Лалашонаш а, декхарш а билгалдахар. Материал гулайар. Материалан систематизаци. Болх йазбар. Дийцаре дар, хетарш дуьйцуш дагадовлар.
7	Горга стол	Нана – уггаре йуххерниг а, хьомениг а. Добзалан мехаллаш	Проблемийн хаттарш дийцаре дар. Хаттаршна жобпаш лахар. Стихаш йешар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.
7	Мини-проект	Литературехь а, дахарехь а нохчийн ламасташ.	Проектин болх кхочушбарехь материал гулай а, кечйар а. Йеллачу темина стихаш, дийцарш дахар. Проект тIечIагIйар.
7	Йешархойн конференци	Нохчийн литературехь беран чобьхара дуьне гайтар	Къамелехь дакъалацар. Хаттарш кечдар. Йеллачу темина говзарш йешар. Йешарна кечвалар / кечйалар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар.
7	Кхоллараллин пхьалгIа	Стихашкахь суна дукха хIума дийцало.	Барта дийцар. Иллюстраци йар. Йеллачу темина стихаш йахар. Кхоллараллин белхашна анализ йар. Кхоллараллин белхийн гуларехь публикацеш кечйар
8	Къамел	Нохчийн къоман классически тIаьхьало.	Киншкашка хьажар. Киншкийн тайпанаш довзар. Киншкин башхаллаш йийцаре йар.
8	Горга стол	Хинцалера нохчийн литература	Темица йогIу киншкаш йешар. Къамелехь дакъалацар. Йеллачу темица догIу цхьамогIа хаттарш дийцаре дар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар
8	Литературин журналаш «СтелаIад». «Орга»	Нохчийн периодикин зорба (XX бIешаран йуьхь).	Литературин материалаш кечйар. Хаттарш дийцаре дар. Иллюстраци йар. Журналан лобмар арахецар.
8	Проектин болх	Нохчийн театран истори.	Проектин болх кхочушбарехь материал гулай а, кечйар а. Хаттаршна жобпаш лахар. Проект тIечIагIйар
8	Виртуальни кхарстар	ДIайеллало историн занавес.	Литературин-историн материал гулайар. Презентацига хьажар. Хаттарш хIитор.

			Барта йешар. Дийцаре дар, хетарш дуйцуш дагадовлар
9	Диспут-къамел	Безамах лаьчна дийца.	Темица йог'у киншкаш йешар. Къамелехъ дакъалацар. Барта йешар. Проблемийн хаттар х'оттор. Йеллачу темин цхьамог'ла хаттарш дийцаре дар. Хетарш дуйцуш дагадовлар
9	Киншкин аг'онашкахула кхарстар.	Теман хенан литература.	Говзарш йешар. Хааме ладог'ар. Барта йешар. Чулацамца дог'у хаттаршна жобпаш далар. Къамелехъ дакъалацар. Тедехкарш кхочушдар. Къамелехъ дакъалацар. Хетарш дуйцуш дагадовлар
9	Литературин-музыкинкомпозици	Йаххъашкахъ литература.	Темица йог'у материалаш йовзар. Докладаш кечйар. Хетарш дуйцуш дагадовлар.
9	Проектийн болх	Нохчийн литературехъ керла дош (жанраш, стиль, хъажам, цхьаболчу авторийн кхолларалла)	Проектийн болх кхочушбарехъ материал гулйар а, кечйар а. Хаттаршна жобпаш лахар. Проект кхочушйар (альбом)
9	Горга стол	вайзаманан къоначу йаздархойн проза а, поэзи а. Г. Камала «Дуьххъарлера театр»).	Говзарш йешар. Къамелехъ дакъалацар. Темица дог'у цхьамог'ла хаттарш дийцаре дар. Хетарш дуйцуш дагадовлар.